

Наталія ТКАЧИК

**МІФОПОЕТИЧНИЙ КОНТИНУУМ МЕТАІСТОРИЇ РОДУ:
ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ РОМАНІВ Т.ПРОХАСЬКА,
В.ШЕВЧУКА, Г.МАРКЕСА**

У статті аналізується мотив історії роду у міфопоетичній парадигмі романів “Непрості” Тараса Прохаська, “Дім на горі” Валерія Шевчука та “Сто років самотності” Габріеля Маркеса; через мотиви інцесту та двійництва героїв простежено семантику роду як метафору людства; здійснено типологічне зіставлення романів

Ключові слова: мотив, міфопоетична парадигма, міф, магічний реалізм, химерна проза

Підвищена міфоінтенціональність світової та української літератури 2-ї половини ХХ ст. ілюструється з'явою численних творів, в яких художня картина моделюється за принципами міфологічної дійсності: часопросторовість підпорядкована циклічності та самоповторюваності, світ розгортається докіль Світової осі, буттєві парадигми укладаються у бінарні універсальні опозиції (добро – зло, свій – чужий, лівий – правий, чоловік – жінка і т.д.), поведінкові схеми героїв є моделями, а самі герої – психотипами. На текстуальному рівні міфопоетична парадигма оприявнюється через функціонування архетипів, міфологем, міфопоетичних мотивів тощо.

Питання взаємозв'язку та взаємоперетікання міфу і літератури у першій половині ХХ ст. аналізувалося у працях послідовників магічно-ритуальної доктрини Дж.Фрейзера та психоаналітичної К.Юнга. У повоєнний період набули популярності міфокритичні теорії Н.Фрая (література як зміщена міфологія), Є.Мелетинського (міф як іманентна властивість літератури), К.Леві-Стросса (література як втілення логіки міфу) та ін.

Архетипна критика в українському літературознавстві представлена іменами Грабовича Дж., Гурдуза А., Забужко О., Зварича І., Лизлової С., Лихоманової Н., Мейзерської Т., Моклиці М., Нямцу А., Поліщука Я. Слоньовської О. та ін. Як зауважує Я.Поліщук, “міфокритика спроможна з'ясувати природу транслітературних і трансісторичних символів та кодів, так званих “вічних” образів, а також тем, мотивів, конфліктів, моделей у письменстві” [8, 10-11]. Власне, метою даної розвідки є аналіз міфологічної криптограми метаісторії роду в романах представників сучасної української літератури, української

“хімерної” прози, та латиноамериканського магічного реалізму. За об’єкт дослідження взято твори Тараса Прохаська “Непрости” (2002), Валерія Шевчука “Дім на горі” (1983) (перша частина) та Габрієля Гарсія Маркеса “Сто років самотності” (1967). Не зважаючи на численні дослідження творчості кожного із авторів¹, відкритим залишається питання про типологічну схожість романів на рівні міфосюжетки.

Міфопоетичний мотив розглядається як “самостійна одноактна дія, наділена семіотичним значенням, яке відображає архетипічні відносини між суб’єктом і об’єктом, формує та моделює сюжет і залишається універсальним для різноманітних культур і традицій” (Холодов А.) [цит. за 1, 59], прикладом чого можуть слугувати мотив ініціаційної подорожі, пошуку, учителя та учня та ін. Міфопоетичний мотив історії роду своєрідно трансформується у світовій і українській літературі як метафора космологічного тривання буття у безперервному і самоповторюваному міфоциклічному континуумі.

У романах Т.Прохаська, В.Шевчука та Г. Маркеса міфічність унікодує оповідь про приватний рід до універсального, понадчасового та понадпростового континууму історії людства, хоча, звичайно ж може інтерпретуватися по-різному: для “наївного” читача (за У.Еко) – як конкретна історія конкретної родини в “очудненій” (за О.Лосевим) дійсності; для “зразкового” реципієнта – як гра усіх можливих смислів (приватно-династійного, національно-історичного, космологічно-есхатологічного та ін.)

Модель світоладу та історія роду у всіх трьох романах розгортається довкола центру світу, яким у міфологічній свідомості є Пуп землі або Світова вісь (образні інваріанти – дерево, гора, драбина і т.д.). Містечко Ялівець, у якому відбуваються родинні метаморфози Франца, Себастьяна та кількох Анн (Т. Прохасько, “Непрости”), виступає Пупом землі – центральною космологічною точкою. Ялівець, заснований у Карпатах (образ міста на горах), в семіотичному просторі має концентричне розташування, а отже, як стверджує Ю. Лотман, виступає “посередником між землею і небом” [4, 276]. Відповідно історія роду, котрий тут мешкає,

¹ До прикладу, прозопис авторів аналізувався: Т.Прохаська – у працях Антиповича Т., Бойченка О., Бондаря-Терещенка І., Гаврилівка Т., Голобородька Я., Гундорової Т., Костюка В., Матвієнко С., Стефанівської Л., Харчук Р., Хопти С. та ін.; В. Шевчука – у дослідженнях Берегуляк А., Горнятка-Шумилович А., Городнюк Н., Гундорової Т., Донченка Л., Євхан Н., Жовновської Т., Жулинського М., Павлишина М., Мовчан Р., Тарнашинської Л., Хороб М. та ін.; Г. Маркеса – у розвідках Гіріна Ю., Затонського Д., Земського В., Мелетинського Є., Осповатого Л., Покальчука Ю., Тертерьян І. та ін.

набуває вимірів позаісторичності і позап просторовості – ознак священного місця.

Сімейна хроніка Галі (В.Шевчук “Дім на горі”) тісно пов’язана із мотивом дому, який збудований у центрі селища на горі. Гора як інваріант Світової осі (Аксіс мунді) сполучає небо і землю і є точкою відліку просторових координат твору. Усі жінки із роду Галі жили в домі на горі, яка для них – освоєний, свій простір, натомість решта світу, звідки приходять чоловіки, семіотично протиставляється як периферійний, ворожий і чужий світ.

Каштан біля дому Буендіа (Г. Маркес “Сто років самотності”) також уособлює Світову вісь у точці, яка належить водночас і земному світові і потойбіччю, тому саме до цього дерева прив’язують напівзбожеволілого засновника роду Хосе Аркадіо, який є найстарішим носієм родової пам’яті.

Актуалізація космогонічного та есхатологічного міфу на прикладі конкретних родів також ілюструє міфопоетичну парадигму аналізованих романів. Так центральні образи творів “Непрості” (Франц, Анна, Себастьян) та “Сто років самотності” (Хосе Аркадіо Буендіа, Урсула), апелюючи до комплексу біблійних алюзій про створення світу, сугерують мотив деміургічності та першолюдей. Власне, Ю.Лотман зауважував, що “концентричне розташування міста” уже зосереджує довкіл нього “міфи генетичного плану” [4, 277]. Так герой Т.Прохаська Франц, нічого не пам’ятаючи про свій рід (тобто до нього нічого не існувало), в сакральному топосі, де сам почувається “сродно і щасливо”, засновує Ялівець (*imago mundi*), для нього “називання кольорів стало ... очевидним втіленням ідеї творення світу і порозуміння” [9, 33].

Метафорика Богом-створення-світу в “Непростих” охоплює і мотив першолюдей: зокрема Себастьян, якому Франц (засновник, Деміург) дозволяє жити в сакральному Ялівці витлумачується крізь біблійну призму Адама. Єва метафорично доводиться Адаму і донькою (оскільки створена із його тіла (ребра), і жінкою водночас. У “Непростих” цей мотив піддається відчитанню через перманентні народження Себастьяном нової Анни (доньки і жінки) від попередньої Анни.

Універсальні біблійні константи (створення світу та першолюдей) у романі Маркеса актуалізуються в образах Хосе Аркадіо та Урсули: вони, заснувавши Макондо, придумують назви різним предметам, як і біблійний Адам, адже тоді “світ був ще таким новим, що багато речей не мали назв і на них доводилось показувати пальцем” [5, 97]. Есхатологічне виродження роду Буендіа (метафора загибелі людства) замикає історію, суміщаючи точки початку кінця.

Міфологічному типу світогляду притаманно через частину

представляти ціле, тому всемасштабне колування історії, взаємопродовження початку і кінця, смерті і народження людства в романах Г. Маркеса, В. Шевчука та Т. Прохаська передано через сімейні метаморфози конкретного роду, циклічна повторюваність якого передається через двійництво героїв.

Те, що з “точки зору неміфологічної свідомості різне, розчленоване, підлягає співставленню, в міфі виступає як варіант (ізоморф) однієї події, персонажа чи текста” [3, 58], тому в романах Т. Прохаська чотири Анни та Франц із Себастьяном – ізоморфи однієї жінки та чоловіка, в баладі В. Шевчука фемінні персонажі зводяться до образу Галі.

Перманентне називання новонароджених членів роду тими самими іменами (романи Т. Прохаська та Г. Маркеса) відображає переродження одних героїв у інших, що підкреслюється спільністю характеристик та доль, також “після смерті одного із членів роду його ім’я давали народженій дитині, щоб не втратити потенціал іменної субстанції, співвіднесений із могутністю роду” [7, 82-83]. Так повторюваність імен роду Буендіа – Хосе Аркадіо, Хосе Ауреліано, Урсула – накладає і повторюваність життєвого шляху і темпераменту. В метасюжеті цього роману кожен персонаж є інваріантом архетипного образу Урсули або Хосе Аркадіо – засновників Макондо і роду Буендіа.

Як зазначає Ю. Лотман, “згадувані на різних рівнях циклічної міфологічної системи персонажі і предмети є різноманітні власні імена одного” [4, 208], так у романі “Непрості” Т. Прохаська Франц та Себастьян – різні імена чоловіка, а кожна із чотирьох Анн репрезентує різні імена дочки, дружини та матері водночас, схрещуючи усі жіночі функції в одному образі.

Історія роду Себастьяна та чотирьох Анн (його дружини, дитини та внучки, які всі йому були за жінок) викладена нелінійно. Автор заграє із читачем, пропонуючи йому відчитати роман не стільки анахронічно, а всеохопно – як леві-стросвівську структуру міфу з усіма її інваріантами.

Кожна новонароджена Анна – продовження попередньої мами-Анни та водночас її смерть, що репрезентує міфоциклічну модель безперервності усього: “насправді ж сюжети закінчуються якраз тоді, коли хтось народжується. Не ображайся, але коли ти народилася, закінчилася історія Франца і твоєї мами...” [9, 14], – зізнається Анні мудрий Беда. Друга Анна помирає хвилину до того, як з’являється на світ Третя Анна. Подібно закон вічного колування буття словесно оформлено у фразі, яку промовляє Баба (Архетип Мудрої старої) до Галі: “треба, щоб ти народила дочку, інакше я ще довго товктимусь на цьому світі” [10, 163] (В. Шевчук, “Дім на горі”).

Двійництво героїнь у баладі В. Шевчука передано через схожість доль та повторюваність у їхньому роді щораз тієї ж історії – жінки цього роду споконвіків або народжували хлопчиків від прийшлих з долини чоловіків, або дівчаток від людей-птахів, які прилітали з гори. Описувані в міфі події утворюють “постійну структуру”, яка “одночасно належить до минулого, теперішнього і майбутнього” [2, 198], тому, все життя бабусі – дзеркальне відображення долі Галі та Оксани, що композиційно у творі увиразнюється ще й змішанням хронотопів. Так само прихід чоловіків у міфі – не нова подія, а повторення вже відбулої, і добре це усвідомлюючи, Бабця каже до Галі: “вони й справді дуже подібні до себе, ці чоловіки, що лишають нам дочок. Подивися в альбом на свого діда й батька – всі вони наче рідня між собою” [10, 161].

Напрочуд схожі між собою Іван Козопас і Хлопець, син Галі, вони ілюструють інваріантність одного міфу, а також старість і юність як завершення і початок кола буття. Обидва народилися в домі на горі, а тим небагатом чоловікам, які тут народжуються, притаманна тяга до незвіданого та дивацтва. Іван, як і маркесівський Мелькіадес, впродовж життя робив дивні записи, які в майбутньому судилося розшифровувати саме Хлопцеві.

Центральне смислопороджуюче значення образу мешканок дому і розгортання дії із їхнього ракурсу і спричинює накладання на жіноче в міфологічній опозиції ще й значення як “свій”. Відповідно всі чоловіки – “чужі”, тому вони в цьому домі надовго не затримуються. Навіть Хлопець після довголітньої мандрівки (ініціаційна посвята у доросле життя) та повернення додому відчув себе чужим. Оксана не сприймає брата не стільки тому, що виросла без нього і тепер він їй незнайомий, скільки тому, що він – чоловік, а чоловіки в домі на горі – завжди чужинці.

Окрім тих чоловіків, які долають гору знизу, просять напитися води (ритуал посвячення) і залишаються тут, є й інші. Ці прилітають згори, на льоту перетворюючись із сірих птахів на джэнджуриків, які спокушають юних мешканок дому. Від перших чоловіків народжуються дівчатка, від других – хлопці, яких завжди буде “мучити дух неупокорений” і вони ставатимуть диваками, відчуваючи незбагненну тугу за невідомим і постійну тягу до мандрів. Цю історію в роді прийнято розказувати дівчаткам, коли тим виповнювалося 17-18 років (мотив ініціації).

Художнє оперування семантичною опозицією жіночий / чоловічий є ключовою в повісті, адже весь твір побудований на протиставленні фемінного як внутрішньої сталості, розміреності та маскулінного як духу неспокою, активного начала. Жінки з дому на горі – пасивне начало, покликане чекати: “нам, жінкам, не дано вибирати й владарювати, нам дано чекати й підлягати, і то не такий

уже лихий жеребок”, “ми бунтівники, які не повинні перемагати, інакше втратимо ми свою красу і силу” [10, 161].

Мотив історії роду у кожному із аналізованих творів тісно пов’язаний із юнгіанським архетипом Мудрого Старого, образним втіленням якого виступають Беда (“Непрості”), Іван Козопас (“Дім на горі”) та Мелькіадес (“Сто років самотності”). Всі троє – вічні мандрівники та просвітлені: є медіаторами між світами та володіють тими знаннями, які недоступні простим смертним.

Беда на броневіку мандрує в мандалічному колі містечка, часто надовго зникає, єдиний, хто може пояснити Анні щось “більше про початок Ялівця” та про історію її роду, а крім того є посередником між звичайними людьми та Непростими.

Іван Козопас також наділений особливим даром бачити тонкі енергетичні матерії, передбачити власну смерть, крім того, він постійно пише книгу свого буття, яку доведеться розшифровувати Хлопцеві.

Мелькіадес мандрує потусторонніми світами, практично непідвладний старінню, саме він разом із циганами привозить у Макондо різні винаходи та цікавинки і залишає у спадок Буендіа фатальні рукописи, де розписано долю роду та його загибель.

Рід Себастьяна і Анн (“Непрості”), Галини (“Дім на горі”), Хосе Аркадіо та Урсули (“Сто років самотності”) причетні до метафізичного, але варто зауважити, що містичні елементи у творах є не метою, а тільки одним із засобів творення міфу. У Ялівці Т.Прохаська напнуто лину між Францом і небом, загадково видужує Березівник, змінюються форми людських черепів від задутого у голову вітру, загадково поводяться Непрості, які, як і норни, віщують долю і впливають на рід Франца та історію Карпатської України; Урсула спілкується із привидами Макондо, Ремедіос на простирадлах возноситься в небо, мертві часто навідують живих; у повісті В. Шевчука до жінок із дому на горі з неба прилітають напівчоловіки-напівптахи, а в наступних новелах також присутні стосунки із демонічними істотами (“Перелесник”, “Панна сотниківна”, “Відьма”). Проте всі ці містично-фольклорні елементи – всього лише один із засобів творення атмосфери очуднення, бо сам міф – у історії, яка розповідається.

Отже, у міфологічній парадигмі романів Т. Прохаська, В. Шевчука та Г. Маркеса у образі одного роду акумулюється семантика тривання всього людства. Центральні просторові образи трьох творів (Ялівець, Макондо, селище) являють собою первісну модель космосу, позначену синкретизмом мислення та структуровану по вертикалі (Світове дерево та Світова гора). Хоча варто зазначати, що подібні романи, позначені позачасовістю, надсоціальністю, підвищеною умовністю не зводяться до одного

розкодування, а залишаються відкритими. Такі твори об'єднує настанова на міф як світоглядно-філософський вимір, а також як на сюжетоструктуруючий принцип (міфологічний мотив історії роду та пов'язані із ним мотиви інцесту та двійництва). Міфопоетичний континуум метаісторії роду у аналізованих романах має багато спільного: актуалізація космогонічного та есхатологічного міфу, двійництво героїв, міфоциклічність роду, інцестуальність, реалізація міфологічної опозиції “чоловіче–жіноче”, наявність просвітленого супутника роду (юнгіанський архетип Мудрого старого), втаємничення у метафізичне, міфопросторовість роду та ін.

У перспективі розгорнення даного дослідження – аналіз міфологічного прозопису Т.Прохаська, В.Шевчука та Г.Маркеса в контексті постмодерністської української літератури, необарокової химерної прози 70-80-х рр. та латиноамериканського магічного реалізму, а також визначення взаємовпливів цих явищ.

Література:

1. Гурдуз А. Міфопоетика літературного твору та міфопоетична парадигма: теоретичний аспект / А.І.Гурдуз // Зарубіжна література в школах України. – 2006. – №6. – С.133-152.

2. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс; [пер. з фр. З.Борисюк]. – К.: Основи, 2000. – 387 с.

3. Лотман Ю.М., Минц З.Г., Мелетинский Е.М. Литература и мифы / Ю.М.Лотман, З.Г.Минц, Е.М.Мелетинский // Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. / [гл. ред. С.А.Токарев]. – 2-е изд., – М.: “Советская Энциклопедия”, 1987. Т.ІІ. – 1987. – С. 58-65.

4. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман . – М.: “Языки русской культуры”, 1996. – 464 с.

5. Маркес Г.Г. Полковнику никто не пишет; Сто лет одиночества / Габриэль Гарсиа Маркес; [пер. с исп. Н.Бутирина, В.Столбов]. – М.: Художественная литература, 1989. – 431 с.

6. Мелетинский Е. Поэтика мифа / Е.М.Мелетинский. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1976. – 408 с.

7. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира / В.М.Пивоев. – Петрозаводск: Карелия, 1991. – 111 с.

8. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія / Ярослав Поліщук; [Вид. друге, доп. і переробл.]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392 с.

9. Прохасько Т. Непрості: [роман] / Тарас Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 140 с.

10. Шевчук В.О. Вибрані твори: [роман-балада, оповідання] / Валерій Шевчук. – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.

Аннотація

В статье анализируется мотив истории рода в мифопоэтической парадигме романов “Непростые” Тараса Прохаська, “Дом на горе” Валерия Шевчука и “Сто лет одиночества” Габриеля Маркеса; через мотивы инцеста и двойничества героев прослежена семантика рода как метафора человечества; осуществлено типологическое сопоставление романов.

Ключевые слова: мотив, мифопоэтическая парадигма, миф, магический реализм, “причудливая” проза.

Summary

The theme of the generation history in the mythical and poetic paradigm of the novels „Neprosti“ by Taras Prokhasko, “Dim na gori” (“The House of the Mountain”) by Valeriy Shevchuk and “Sto rokov samotnosti” (“Hundred Years of Loneliness”) by Gabriel Markes is analysed in the article; the semantics of the generation as a metaphor of the humanity is observed through the themes of the characters’ incest and double; the typological comparison of the novels is made.

Key words: theme, mythical and poetic paradigm, myth, magic realism, chimerical prose.